

MOLNÁR JENŐ

FÖLDRAJZ ÉS NÉPRAJZ

Közös feladatok a falukutatásban

A mai világ sokrétű arculatának feltárása a különböző tudomány-szakok együttműködését föltételezi. Különösen az olyan lényeges és széles körű jelenségek, mint a társadalom és környezete igénylik a sok szögből való megvilágítást, még abban az esetben is, ha e jelenségeknek csupán egyes oldalait akarjuk szemügyre venni.

Ha bizonyos embercsoportok és tájak felé irányul a figyelem, ha a társadalmi és természeti környezetét formáló ember és annak műveltség-hagyományai érdekelnek, mindenekelőtt olyan szintetikus tudományhoz kell fordulnunk, mint a földrajz, és olyan analitikus tudományhoz, mint a néprajz. A „szintetikus”, illetve „analitikus” jelző értelme ezúttal nem kizáró jellegű, hisz nincs földrajzi szintézis analízis nélkül, és a néprajz sem elégszik meg egyszerű elemzéssel. E jelzők tehát csak az uralkodó módszerre utalnak és nem a kutatási eljárásra általában.

Mind a néprajz, mind a földrajz „gráfia”, azaz „rajz”. A közös névjelző azonban nem utal egyöntetűsége, csupán a két tudomány egykori leíró jellegét érzékelteti. Az igazság az, hogy mind a földrajz, mind a néprajz ma már oknyomozó tudomány. Ez természetesen nem jelenti a „rajz” — vagyis a leírás — száműzését a két rokontudomány területéről, hisz a leírás ma is fontos közlési eszköz, s az oknyomozó vizsgálat alapja.

Többet mond a „föld”, illetve a „nép” névelem, amennyiben a földrajz kutatásai a Földhöz, a néprajzé a néphez kapcsolódnak. A két kategória különbözősége azonban inkább összekötő, mint elválasztó érvényű, ugyanis a Föld, legalábbis földrajzi szempontból, nem választható el lakóitól, a néptől, mint ahogyan a néprajzi értelemben vett ember sem képzelhető el földrajzi környezete nélkül.

A társadalom és a földrajzi környezet egyre szorosabb kapcsolatát igazolja az a tény, hogy ma már gyakorlatilag nincs a civilizáció által érintetlen természet, nyerstáj; csupán az ember által közvetlenül vagy közvetve átalakított kultúrtáj létezik.

Végső fokon ez a magyarázata annak, hogy a korszerű földrajz egyre inkább társadalomközpontúvá válik, ami azt jelenti, hogy a geográfus a legelvontabb természeti jelenségeket is mindinkább a gyakorlati élet szemszögéből vizsgálja. A társadalomközpontú szemlélet nyilván közelebb viszi a földrajzot a néprajzhoz, mert új felfogásban nagyobb figyelemmel tanulmányozza azt a hatást, amelyet a földrajzi környezet gyakorol az embercsoportok életmódjára.

A Föld, beleértve népességét is, rendkívül összetett, bonyolult jelenség, innen a „leírására” vállalkozó földrajz sokoldalúsága. Az etnográfiahoz a településföldrajzot is magába foglaló népességföldrajz áll

a legközelebb. Ez természetes, hisz a népességföldrajz vizsgálati tárgya a termelő és fogyasztó ember. Itt jegyezzük meg, hogy a földrajz, a néprajzhoz hasonlóan, az embert sohasem egymagában, egyedeiben, hanem mindenkor mint társadalmi lényt, csoportosan vizsgálja. Az etnográfus vagy földrajzos, még ha embert mond is, mindig embercsoportra gondol.

Manapság a szakirodalomban gyakran szerepel a „szociális földrajz”. (Szándékosan mellőzzük a „társadalmi földrajz” elnevezést: ezt gyakran a tágabb értelemben vett gazdasági földrajzzal azonosítják.) Hogyan viszonyul a geográfiának ez a szakterülete a néprajzhoz? A szociális földrajz, amelynek fejlődése a társadalomközpontú irányzat térhódításához kapcsolódik, inkább sajátos szemléletmód, mint külön ág a földrajztudományban. Ugyanis a földrajz ágainak mindegyike (geomorfológia, klimatológia, mezőgazdasági földrajz stb.) a földrajzi környezet valamely összetevőjét, tényezőjét vizsgálja a többivel összefüggésben. Ezzel szemben a szociálgeográfia abból a hatásból indul ki, amelyet a különböző struktúrájú (szociális, foglalkozási, korcsoportok szerinti, nemzetiségi stb.) embercsoportok gyakorolnak a táj elemeire. Például a magánföldtulajdon körülményei között egyes mezőgazdasági területek a fiatal munkaerő elvándorlása nyomán parlagon maradnak. A parlag megjelenésének oka tehát ebben az esetben nem természeti (a föld gyenge termőképessége), hanem társadalmi. Mezőgazdasági-földrajzi jelenséggel van ugyan dolgunk, de azt csupán a népesség szerkezetének és vándorlásának ismeretében lehet megmagyarázni. Ezért nevezte el az ilyen-szerű parlagot W. Hartke, a szociálgeográfia egyik megalapítója „társadalmi parlag”-nak (Sozialbrache).

A szociális földrajzi szemlélet, ha a valóság ábrázolásától nem tér el, lényegesen előbbre viheti a földrajzi és elsősorban a tágabb értelemben vett gazdaságföldrajzi kutatást. Könnyen elfoglalhatja a földrajzi determinizmus (a földrajzi tényezők meghatározó szerepe) és a földrajzi nihilizmus (a földrajzi tényezők hatásának figyelmen kívül hagyása) között ingadozó és épp ezért hitelét veszített emberföldrajz helyét.

A szociálgeográfiának számolnia kell a néprajzi kutatás eredményeivel és fordítva. Íme néhány példa: — A városra ingázó munkás-parasztok egyre több városi arculatú, komfortos házat építenek falvaikban, az épület díszítőelemei, színei azonban gyakran magukon viselik a vidék építészeti hagyományainak jeleit. — A mezőgazdaság társadalmiasításának folyamatában a legtöbb esetben ösztönösen hatott és hat a közösen (kalákában) végzett mezőgazdasági munka és közbirtoklás népi hagyománya.

Nem kétséges továbbá, hogy számos népesség- és szociálföldrajzi jelenség kedvezően vagy kedvezőtlenül hat a néphagyományok kincsétárára. Így például az idegenforgalom serkenti a hagyományok kutatását és ismertetését, a városiasodás viszont sorvaszthatja a néprajz tényanyagát. Ilyen értelemben az idegenforgalom és a városiasodás folyamatainak ismerete kétségtelenül hasznára lehet elsősorban az alkalmazott etnográfiának.

Azonban nemcsak a népességföldrajz és szociálgeográfia támogatja a néprajz oknyomozó és értelmező munkáját, hanem a Föld tudományának más ágai is: a felszínnel foglalkozó alaktan (geomorfológia), a növénytakaró és állatvilág területi megoszlását vizsgáló biogeográfia, a szűkebb értelemben vett gazdaságföldrajz stb. Mint ismeretes, a szénacsinálás magasabb fekvésű tagolt felszín, a fafaragás erdőt, a szőlészet enyhébb éghajlatú lejtős-dombos vidéket, a halászat bővizű folyót vagy téresebb vízfelületet föltételez. Hasonlóképpen a nép szellemi alkotásainak (mondák, balladák, dalok stb.) fennmaradásában, akárcsak a nyelvi sajátosságok megőrzésében szerepe volt a földrajzi elszigeteltségnek (zárt medencék, félreeső folyóvölgyek, magas fekvésű mezőhavasok).

Valamely táj jellemzésekor használni szokták a „táj lelke” képletes kifejezést. Ez lényegében olyan hagyományos anyagi és szellemi életforma megnyilatkozását jelenti, amely bizonyos sajátos térségre, területegységre jellemző. A táji sajátosság valósága elvitathatatlan, hisz az alföldi életforma bizonyos vonatkozásban különbözik a hegyvidékitől, s még inkább az egyenlítői a sarkvidékitől. Messzemenő következtetéseket azonban a „táj lelkéből” nem szabad levonni, mert könnyen a tudománytalan földrajzi determinizmus hibájába eshetünk.

Az anyagi, társadalmi és szellemi hagyományok érdembeli feltárása, mint ismeretes, a néprajz feladata. Nem kétséges, hogy e hagyományok magukon viselik a földrajzi feltételek nyomát. Hagyományos, azaz a múltban keletkezett és napjainkig fennmaradt jelenségek esetén a földrajzi környezet hatása különösen számottevő. E hatás ugyanis a termelőerők fejlődésével fordított arányban érvényesül, ami azt jelenti, hogy a múltban az ember jobban függött a természettől, mint ma. Ez korántsem jelenti a társadalom fokozatos eltávolodását a természettől, ellenkezőleg; a technika fejlődésével a természeti feltételek és erőforrások egyre inkább beépülnek a gazdasági életbe. Épp ez a fokozottabb kihasználás teszi parancsolóvá a természeti egyensúly megtartását.

Az etnográfus és geográfus gyakran alkalmaz közös kutatási eljárást. A terepmunka és azon belül a megfigyelés, az ankét, a rajzolás, a fényképezés, a térképezés mindkét tudományban használatos. De nemcsak a technikai eljárásokban, hanem a módszerekben is van bizonyos azonosság. A történeti módszert (a jelenségek fejlődésükben való vizsgálata), a térbeli összehasonlítás módszerét (területek közötti hasonlóságok és különbségek megállapítása), a körzetesítést (régiónok körülhatárolása) mind a földrajz, mind a néprajz alkalmazza.

Ami a segédtudományokat illeti, különösen a történelem és a szociológia eredményeinek felhasználásában egyezik a két szakma.

A rokon vonások mellett azonban, mint ahogyan az természetes, hisz két külön tudományszakról van szó, számottevőek a néprajz és a földrajz közötti különbségek is. Míg a néprajz történeti tudomány, a földrajznak úgynevezett bipoláris helyzete van a tudományok rendszerében, mert a fizikai földrajz a természettudományokhoz, a gazdaságföldrajz pedig a társadalomtudományokhoz áll közelebb.

A földrajz kapcsolat-tudomány, elsőrendű feladata a földrajzi (természeti és társadalmi-gazdasági) tényezők közötti kölcsönhatások feltárása. Ezzel szemben a néprajz ténymegállapító tudomány, ami — mint már mondtuk — nem zárja ki, sőt föltételezi az oknyomozást.

A kutatási eljárásokat illetően a földrajz, mivel komplexebb, többféle eljárást alkalmaz. Így a kísérlet és az írott forrásokból (elsősorban statisztikákból) történő adatmentés a néprajzi vizsgálatnak nem jellemzője. Az ankétnak viszont az etnográfában jóval nagyobb a szerepe, mint a földrajzban. A módszerek közül a körzetesítés az, amely a geográfában sokkal jelentősebb és bizonyos mértékig más értelmű, mint az etnográfában. A néprajzban a legfontosabb kategória a nép, a földrajzban viszont a táj, a régió, körzet vagy vidék. Néprajzi vidékek is vannak, de azok csupán bizonyos néprajzi elemek területi csoportosulását foglalják magukban, míg a táj vagy régió számos, egymással kölcsönhatásban álló, földrajzi tényező térbeli együttese.

A két tudomány között vont párhuzamot azzal zárhatjuk le, hogy a földrajz és néprajz viszonyában nem lehet felsőbb- vagy alsóbbrendűségről beszélni, de ugyanakkor elvitathatatlan, hogy a földrajz szélesebb alapon szolgálja a néprajzot, mint a néprajz a földrajzot.

*

A korszerű földrajzi és néprajzi vizsgálat külön-külön szakosodott kutatókat föltételez. Igényes, sokoldalú területkutatást ma már csak különböző szakemberekből álló munkacsoportok végezhetnek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a földrajzos terepmunkája során nem végezhet néprajzi megfigyelést, és viszont. Ellenkezőleg, a tágabb körű tájékozódáshoz bizonyos jártasság szükséges a rokonszakmákban. Erre számos múltbeli példa van. Mendöl Tibor ismert településföldrajzos munkáiban mindig nagy figyelmet fordított a hajlék és falualaprajz leírására és elemzésére, Romulus Vuia neves etnográfus pedig az erdélyi román falu földrajza kiváló ismerőjének bizonyult. Jankó János és más néprajzosok dolgozataiban is sok a földrajzi vonatkozás.

A néprajz és földrajz leginkább a faluvilág tanulmányozásában találkozik. Ez érthető, hisz a falusi település örzi leginkább a nép anyagi és szellemi hagyományait, kultúráját, földrajzi szempontból pedig a falu élete és képe az, amely a leginkább tükrözi a természeti környezet sajátosságait.

A múltban a falut inkább formai szempontból tanulmányozták. A belsőség alaprajzára, az alaprajz szabályossági és zártsági fokára fordítottak különösebb figyelmet. A falu határában főleg a parcellák alakja keltett érdeklődést. Az emberföldrajz e jelenségek keletkezését és fejlődését előszeretettel magyarázta természetföldrajzi okokkal. Míg a természeti környezet hatásának a valónál nagyobb szerepet juttattak, a falut a környező településektől elszigetelten, egymagában vizsgálták. Így volt ez még abban az esetben is, ha egy egész vidék (folyó völgy, medence, alföldi táj stb.) faluvilágát tanulmányozták.

E kritikai megjegyzések nyilvánvalóan nem jelenthetik és nem is jelentik a múlt eredményeinek lebecsülését. A múltbeli gyakorlat sok-

kal inkább sajátos és sok tekintetben objektív szakasz a fejlődés folyamatában, mint tudatos formalizmus és előre megfontolt statikus szemlélet. Nem szabad elfelednünk, hogy a mai eredmények a múltra épülnek. Ma a valóság megismerésének mások a feltételei, mint évekkel ezelőtt, és más maga a valóság is: a falu funkciói erőteljesebbek és differenciáltabbak, a települések között szorosabb a kapcsolat, a népesség gyors szaporodása és az igények növekedése folytán parancsolóbb a gyakorlatiasság.

A múlt valóságából és a múltbeli megismerés lehetőségeiből következő fogyatékoságok magyarázata azonban korántsem jelentheti az egykori fejlődést gátló túlkapasok elnézését. A haladásellenes irányzatokat (fajelmélet, geopolitika stb.) mindenkor meg kell tagadnunk.

A mai szemlélet más, mint a múlté. A falut két fő eleme: a lakosság és a terület (belsőség és külterület vagy határ) egységének és egyben valamely településhálózat, helyesebben településrendszer részesének tekintjük. Elsőleges tényező a lakosságnak a társadalmi és területi munkamegosztásban betöltött szerepe. A funkció az a tartalom, amely meghatározza a formát. A munkahelyek, akár a belsőségben, akár a határban helyezkednek el, a lakóterhez hasonlóan, sokban tükrözik a múltbeli és jelenbeli funkciót, azt a változást, amelyen a falu, elsősorban gazdasági szerepe szempontjából, átmegegy.

A lakosság és a terület számos eleme kölcsönhatásban áll egymással, és e kétoldalú kapcsolat mozgató rugója épp a funkció. Ilyen értelemben a falu sajátos szisztémát alkot, rendszerelméleti szempontból nyílt rendszert, mert élénk kölcsönhatásban áll a szomszédos településekkel.

Ha kutató szemmel járunk falun, a település fekvésének, helyzeti és helyi energiáinak, a lakosság szám szerinti nagyságának meghatározása után nyomban a funkciók felkutatására kell rátérnünk, rendszerint a lakosság foglalkozás szerinti megoszlása, valamint a munkahelyek jellege és helye alapján. A többi — jórészt formai — szempont (alaprajz, ház, telek- és határforma stb.) csak a gazdasági élet, azaz a funkciók után következhet.

A fekvés és az ún. energiák a funkciók feltételeinek foghatók fel. A lakosság tehát egyrészt feltétele, létrehozója, másrészt hasznélvezője a falu gazdaságának. Végül a falukép (a belsőség és külterület formája), mint már mondtuk, sok tekintetben a funkciót tükrözi.

A falu fekvésének megállapítása lényegében ama földfelszíni nagy (síkság, dombvidék, hegyvidék) és kis (völgysík, terasz, lejtő, hegyhát) formák fölismerését feltételezi, melyekre a falu rátelepült. A fekvés ismeretének nemcsak földrajzi, hanem néprajzi jelentősége is van, mivel az kihat a foglalkozásra, az életmódra és ezáltal a hagyományokra.

A helyzeti energia tulajdonképpen a falu földrajzi helyzete más településekhez, közlekedési utakhoz, közeli gazdasági objektumokhoz viszonyítva. A falu fejlődése sokban függ a helyzeti energiától, más szóval a gazdaságföldrajzi fekvéstől. A kedvező helyzet elősegíti a korszerűsítést, kaput nyit a városiasodás felé, ami viszont az anyagi és szellemi műveltség-hagyományok gyors átalakulását vonja maga után.

A helyi energia a gazdasági életet és elsősorban a termelést szolgáló természeti feltételek és kincsek összessége. Mindezek gyakran döntő módon befolyásolják valamely foglalkozás létrejöttét (kőfaragás, mészetés, borvízszállítás, fűrészipar stb.). A helyi energiák közé sorolhatók a természeti szépségek is (tavak, magányos sziklák, barlangok stb.), amelyek szebbnél szebb népmondák ihletői lehetnek.

A népességszám a falunagyság legkifejezőbb mutatója. Hazai viszonylatban az 1000-nél kevesebb lakosú falu kicsinek, a 2000-nél több lakosú falu pedig nagynak számít. Bebizonyított tény, hogy a nagyobb lakosságszámú falvak életképesebbek az apró falvaknál (500-nál kevesebb lakos). Sokat mond a lakosságszám időbeli alakulása, az ún. népességdinamika is. Az erőteljesen fogyó lakosságú falvak gazdasága rendszerint külterjes, a lakosság ütemes növekedése viszont fejlődő gazdaságra utal. Külön problémák: a város körüli falvak lakosságának ingavándorforgalma, a kimondottan agrárfalvak lakosságának elöregedése és feminizálódása, a népesség foglalkozási szerkezetének változása és így tovább.

Néprajzi szempontból különösen az ún. pszichoszociális tényezők ismerete fontos, azok közül is elsősorban a hagyományok és felfogások ismerete.

A falu gazdasági tevékenysége, mint általában a gazdaság, három szektorra osztható. A primér szektor (elsőleges munkaterület) a mezőgazdaságot, erdőgazdaságot, halászatot és vadászatot foglalja magában. A szekundér szektor (másodlagos munkaterület) az ipart — az építőiparral együtt —, a terciér szektor (harmadlagos munkaterület) pedig a szolgáltatásokat öleli fel.

Hazánkban a legtöbb faluban csupán a primér szektor és bizonyos mértékig a terciér szektor van jelen, de egyre több helyen létesül ipar is. A fejlődési irány általában a mezőgazdaság belterjessé válása (ami a munkaerő csökkenésével jár együtt), bizonyos (főleg mezőgazdasági) nyersanyagot feldolgozó ipar létesülése és a szolgáltatások kiszélesítése. Az ilyen falufejlesztést hívják integrált fejlesztésnek; ez lényegében a falusi környezetben végbemenő társadalmi-gazdasági élet összehangolt, sokoldalú fejlesztése.

Az integrált fejlesztés nem jelenti a hagyományokkal való szakítást. Ellenkezőleg: a cél minden erőforrás értékesítése, ideszámítva a hasznos, haladó anyagi, társadalmi és szellemi műveltség-hagyományokat is. A hagyományok mind a termelésben (bizonyos hagyományos mezőgazdasági ágak továbbfejlesztése, szövetkezeti ipar létesítése háziipari alapon), mind a művelődési életben értékesíthetők. A kulturális élet a terciér szektor anyagi alapját képező infrastruktúrára épül, amelynek falun a következő változatait ismerjük: gazdasági-szociális infrastruktúra (kereskedelmi és egyéb szolgáltatásokat biztosító hálózat), építészeti (lakásviszonyok, közművesítés, közlekedési utak), oktatási (különböző fokú iskolák és nevelőintézetek), egészségügyi (orvosi rendelők, szülőotthonok, kórházak), valamint a művelődést és testnevelést szolgáló infrastruktúra (művelődési otthon, mozi, könyvtár, sportterek).

A falu termékeivel és bizonyos esetekben munkaerővel szolgálja a

környező településeket, funkciói tehát nagyobbára centrifugálisak. Egy-egy nagyobb falunak azonban vonzó, centripetális funkciói is lehetnek. Az ilyen település kisebbrendű központi hely, amely több falut, illetve községet vonz, és ezért kisebb településrendszer magja. Gazdasági élete fejlettebb, termelése erőteljesebb, szolgáltatásai pedig az egyszerű falusi szolgáltatásoknál magasabbrendűek. A múltban az ilyen nagyobb központokat vásárhelynek nevezték, napjainkban városi jellegű településeknek. Ezekből fejlődnek az új városok. A vásár, amely igen alkalmas közege a néprajzi kutatásra, ma is jellemző az ilyen helységekre.

Végül néhány szót a falusi település formájáról, amely — mint mondtunk — mind földrajzi, mind néprajzi érdekeltségű kérdés. A falualaprajz főleg szerkezet és alakzat szerint különbözik. A szerkezet a házak közötti távolságtól, vagyis az alaprajz zártsági fokától függ. Ilyen értelemben megkülönböztetünk zárt alaprajzú, nyílt vagy laza alaprajzú és szétszórt alaprajzú falvakat. Alakzat szerint szabályos és szabálytalan alaprajzú falvakról beszélünk. Szabályos alaprajzú az útmenti település vagy sakkáblaalaprjzú falu, szabálytalan a halmazfalu. A laza, de főleg a szétszórt alaprajzú települések rendszerint szabálytalan alakzatot mutatnak.

Téves az alaprajz szerkezetét és alakzatát a domborzati és vízrajzi viszonyokra visszavezetni. Ezek is hatnak, kétségtelenül, de a letelepedési viszonyok és az életforma a döntő. A telepesfalu rendszerint zárt és inkább szabályos, még akkor is, ha 800 m-nél magasabban fekszik, a szétszórt falu pedig rendszerint az egyéni és fokozatos letelepedés eredménye. A zárt alaprajzú és szabályos alakzatú falvak rendezése (szisztematizálása) könnyebb feladat, a szétszórt településeké nehezebb és költségesebb.

A házak formája, a lakás beosztása, a melléképületek jellege és elhelyezkedése, az udvar és kert formája és hasznosítása vidékenként változik. Az épületanyag (tégla, vályog, kő, fa) nagyban függ a helyi adottságoktól, a mellékhelyiségek és melléképületek pedig a mezőgazdaság jellegétől. Borvidéken általános a pincehelyiség, állattenyésztő vidéken a szénapadlás, kukoricatermő vidéken a góré stb.

Mindmégannyi érdekes jelenség. Néprajzosnak és földrajzosnak egyaránt foglalkoznia kell velük, annál is inkább, mivel napjainkban a falusi tér gyorsan változik. A mezőgazdaság szocialista átalakítása például a telek munkahely-jellegét lényegesen csökkenti, a falusi életforma városiasodása pedig a csúrt vagy más melléképületet gyakran garázzsá változtatja.

A falukutatás tehát, amelyben a geográfia és az etnográfia együttműködésének gazdag hagyományai vannak, korántsem elévült feladat. Ellenkezőleg: igen időszerű munkaprogram, hisz Romániában a lakosság több mint 52%-a még ma is falun él, és a falusi kép — egyre korszerűbb színeivel — mindenkor jellegzetes eleme lesz a hazai tájnak.

IRODALOM

- Brunhes Delamarre, M. J.: *Géographie humaine et ethnologie = Ethnologie général.* Encyclopedie de la Pléiade. Imprimé en Belgique, 1968.
- Hartke, W.: *Die „Sozialbrache“ als Phänomen der geographischen Differenzierung der Landschaft.* Erdkunde 1956. 4.
- Kós K.: *Építkezés = Kászoni székely népművészet.* Bukarest 1972. 15—92.
- Kós K.: *Tájak, falvak, hagyományok.* Bukarest 1976.
- Jankó J.: *Kalotaszeg magyar népe.* Bp. 1892.
- Mendöl T.: *Általános településföldrajz.* Bp. 1963.
- Mihăilescu, V.: *O hartă a principalelor tipuri de aşezări din România.* Buletinul Societății Române de Geografie 1927. 46.
- Molnár J.: *A Bánság legmagasabb fekvésű települései.* Babeş—Bolyai Egyetem Közleményei 1957. 1—2.
- Molnár E.: *Considerații asupra rețelei de aşezări din Cîmpia Transilvaniei, cu privire deosebită asupra sistematizării ei.* Studia Universitatis Babeş—Bolyai, Series Geographia 1970. 2.
- Olteanu, I.: *Dezvoltarea rurală integrată, I—II.* Revista Economică 1976. 49, 50.
- Ruppert, K.—Schaffer, F.: *Zur Konzeption der Sozialgeographie.* Geographische Rundschau 1969. 21.
- Sauschin, I. G.: *Introducere în geografia economică.* Buc. 1961.
- Şandru, I.: *Geografia economică, obiect, metodă, istoric.* Natura 1965. 2.
- Vuia, R.: *Le village roumain de Transylvanie et du Banat = La Transylvanie.* Buc. 1937.
- * * * *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România.* Buc. 1976.
- * * * *Néprajz = Új Magyar Lexikon.* Bp. 1961.